

Сошніков Андрій Олександрович,

*доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри історії, музеєзнавства та пам'яткознавства
Харківської державної академії культури
orcid.org/0000-0002-3019-5131
soshnikov.ao1972@gmail.com*

Могільова Світлана Валентинівна,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-1821-902X
athenasvm@gmail.com*

КУЛЬТУРА ЯК ПЕРЕМОГА ПРАВА НАД ІНСТИНКТОМ

У статті основною ідеєю є розуміння історії як процесу розвитку, подібного до зростання ембріона, який відбувається у часі під впливом різних людей з більшим або меншим вкладом. Ця концепція передає дві ключові думки: по-перше, те, що ми робимо у теперішньому, може визначати майбутнє; і по-друге, майбутнє не зумовлено. Результатом цього розвитку є культура. Ми можемо розділяти матеріальну культуру та духовну культуру, хоч вони тісно пов'язані. Як будь-яка інша фізична істота, людина повинна задовольняти свої базові потреби та створювати мирне середовище для процвітання. Всі форми розвитку відбуваються в раціональному суспільстві, де люди діють навмисно, балансуючи свої потреби та бажання, визнаючи те, що необхідно та можливо. Людський розум дозволяє нам долати наші базові інстинкти та адаптуватися до нових реалій. Тоді як інстинкт тягне нас до звичних поведінкових патернів, розум і роздуми дозволяють нам долати ці тенденції. Перевага людства полягає у його здатності приймати зміни та відкидати шкідливі звички, тим самим просуваючи прогрес та розвиток. Закон можна розуміти як суворий набір правил, що описують очікування суспільства. Поряд із законом виникає мораль як третій елемент. Мораль є більш високорівневою системою, яка спрямовує нашу поведінку і допомагає нам приймати етичні рішення. Процес розвитку часто відбувається в контрасті, наприклад, коли індивідуальні права виникають з верховенства закону, проте безпека цих прав може бути наражена на загрозу з боку влади або сильних лідерів. Зрештою, прогрес досягається за рахунок балансу індивідуалізації та співробітництва. Суспільство має зберігати індивідуальні свободи, одночасно просуваючи колективні цілі та спільні цінності. Долаючи наші інстинкти і приймаючи розум і мораль, ми можемо побудувати більш справедливе та рівноправне суспільство, яке буде вигідним для всіх.

Ключові слова: культура як розвиток, право і мораль, звичай та інстинкт, тотем.

Soshnikov Andriy,

*Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of History, Museum Studies that Memory of Knowledge
Kharkov State Academy of Culture
orcid.org/0000-0002-3019-5131
soshnikov.ao1972@gmail.com*

Mogilova Svitlana,

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
Kharkiv National University of Internal Affairs
orcid.org/0000-0003-1821-902X
athenasvm@gmail.com*

CULTURE AS THE OVERCOMING OF INSTINCT BY REASON

The main idea put forth in this article is that history can be understood as a process of development, much like the growth of an embryo, which unfolds over time under the influence of various individuals with greater or lesser contributions. This concept conveys two key points: firstly, that what we do in the present may shape the future; and secondly, that the future is not predetermined. The result of this process of development is called culture. We can distinguish between material culture and spiritual culture, although they are closely interconnected. Like any other physical entity, a person must satisfy their basic needs and create a peaceful environment to thrive. All forms of development occur within a rational society, where people act deliberately rather than impulsively, balancing their needs and wants while recognizing what is necessary and feasible. The human mind is what enables us to transcend our base instincts and adapt to new realities. Whereas instinct drives us toward habitual patterns of behavior, reason and reflection allow us to overcome these tendencies. Humanity's advantage lies in its ability to embrace change and reject harmful habits, thereby advancing progress and development. Law can be understood as a strict set of rules that outline the expectations of society. Alongside law, morality emerges as a third element. Morality represents a higher-order system that guides our behavior and helps us make ethical decisions. The development process often occurs in contrast, such as when individual rights emerge from the supremacy of the rule of law, but the security of those rights can be threatened by the power of governments or strong leaders. Ultimately, progress occurs through a balance of individualization and cooperation. Society must preserve individual liberties while promoting collective goals and shared values. By overcoming our instincts and embracing reason and morality, we can build a more just and equitable society that benefits everyone.

Key words: culture as development, law and morality, custom and instinct, totem.

Актуальність теми дослідження. Основним поняттям історії є поняття розвитку, під яким ми розуміємо розгортання ембріону, ріст чогось, що раніше існувало в зародку під впливом зовнішніх умов, більших або менших. Ця концепція передбачає дві речі: по-перше, вже має бути щось, що визначає результат усього майбутнього; але в той же час цей майбутній результат ще не обов'язково існує. Майбутнє це лише можливе, це потенціал перетворитися на реальність. Концепція розвитку передбачає можливість майбутніх результатів, але не їх неминучість. Чи розвиватиметься ембріон, залежить від тисячі факторів, які можуть вплинути, заперечити або навіть запобігти його розвитку.

Результат розвитку ми, зазвичай, називаємо культурою. Ми можемо розрізнити матеріальну

та духовну культуру, хоча вони переходять одна в одну: людина, як тілесна істота, прагне задовольнити свої потреби та створити зовнішнє середовище, яке відповідає цим потребам. Як істота, що відчуває і мисляча, людина постійно прагне переробити загальне враження в щось єдине, створити собі світогляд як власний погляд на світ і своє місце у ньому.

Наші перші фундаментальні дослідження поняття розвитку приписують німецькому філософу Георгу Вільгельму Фрідріху Гегелю (Гегель, 2000; Гегель, 2004). Однак наше уявлення про розвиток дещо відрізняється від гегелівського. Для нас світ є не ідеєю, а дією: розвиток тепер для нас більше не є схематичним рухом ідей, які відбуваються в конкретній формі. Зараз ми розуміємо розвиток як щось,

нескінченно багате і різноманітне, що відбувається в найрізноманітнішій індивідуальній формі, не завжди йде прямим шляхом, а прагне до мети то так, то інакше, манівцями і обхідними шляхами. Тому наш погляд на історію відрізняється від погляду гегелівської школи головним чином тим, що ми ніколи не дозволяємо собі робити апріорні висновки, намагаємося вникати у всі деталі, якими багате життя, формуємо розуміння історії. Замість того, щоб змушувати розвиток йти певним ритмом, двома чи трьома кроками, ми визнаємо, що розвиток людини постає як органічна, нескінченно різноманітна діяльність. Однак, навіть з такими застереженнями, ми все ж спробуємо встановити поняття розвитку, оскільки, яким би різноманітним і обширним воно не було, все ж є певні характеристики, які відрізняють його від усього, що відбувається зовні.

Основна частина роботи. Усі форми розвитку відбуваються в розумних суспільствах, тобто тих суспільствах, які не лише інстинктивно прагнуть до цієї діяльності, а й пристосовуються до навколишнього середовища, переходячи з одного стану в інший через усвідомлення необхідності змін або на основі інстинктивного передчуття, що це може бути можливим і необхідним. Духовною силою, яка дозволяє нам вийти з певного кола й адаптуватися до нової системи, є людський розум. Певною мірою ця розумність властива і деяким тваринам, але вона ніколи не досягає в них такого ступеню, щоб ми могли говорити про історію, не кажучи вже про таку історію, яка розвивалася сама собою.

У людини інстинкт веде до звички. Це поєднання багатьох звичних форм поведінки, які сприймаються як належне і яких ми інстинктивно прагнемо виконувати, навіть коли вони більше не потрібні. Цей звичай підпорядковує індивіда загальному духу без зовнішнього насильства – у цьому сенсі він є його важливим соціальним моментом. У тварин соціальне прагнення до спільності проявляється в багатьох засвоєних інстинктивних формах поведінки. Але вирішальна перевага людини в тому, що вона мусить подолати інстинкт звички, що в ній є зародки подальшого розвитку, що вона має історію. Причина цього полягає в різноманітності соціальності людини. Насправді в суспільстві приватність співіснує

із загальністю, а індивідуальна діяльність – із суспільним життям. Це призводить до зіткнень, а зіткнення ведуть до прогресу. Можна побачити, що корінь прогресу лежить у природі людини, а історія людства є історією розвитку.

Кроки до подолання звички – це розпорядження законами. Закони – це суворі вимоги, які суспільство висуває до кожного, хто хоче брати участь у суспільному житті. Однак не всі звички піддаються цьому гніту. Вимоги, що порушують звичай, викликають лише особисте невдоволення, а все суспільство байдуже до порушника. Іншими словами, у розмежуванні звичаю і права загострюються розмежування теперішнього і майбутнього. Те, що було спочатку, більш-менш відповідає тому, що має бути. Проте опозиція поступово прокидається, подекуди ненавидять звичаї та протестують проти святих звичок.

Людина відчуває можливість вийти за межі інстинкту, і це їй подобається. Навіть ті, хто через егоїзм порушує основи традицій, є двигунами людства. Якби не було гріха, у світі ніколи б не було культури. У цьому сенсі гріхопадіння є першим кроком у розвитку історії людства. Це, у свою чергу, призводить до необхідності виокремлення зі звичаєвої сфери тих речей, які треба захищати: це «повинно бути» і є правом.

Описаний процес розподілу прав є одним із найважливіших кроків: одним ударом оголюється відносність звичаю, і багато хто в суспільстві, не найгірший, починає звільнятися від нього. Це двері до людського прогресу. Але й правові норми не застигають і зрештою стають більш поступливішими. Пізніше зміни в звичаях викликали зміни в законах: деякі закони поступово втрачали свою життєздатність і відмирили через занепад звичаїв; з новим звичаєм створюються нові правові відносини. Закон і звичай підживлювали один одного, дозволяючи людям адаптуватися до кожного нового культурного завоювання.

Пізніше поруч із правом і звичаєм виступає ще третій чинник – мораль. Це порівняно пізніший витвір культури. Мораль також містить у собі щось «повинно бути, але не через соціальний, а через божественний порядок, відмінний від першого, або через людський устрій, побудований на ґрунті філософії. Тому мораль, як і право, неоднакова у різних народів та у різні

часи. Її особливість полягає в тому, що вище соціального порядку становиться інший порядок з більш розвиненою системою обов'язків. Він впливає зі свідомості, що соціальний порядок – не єдиний, що він так само має лише відносне значення, що він не в змозі обійняти сукупність людських обов'язків. Між мораллю та правом можливі сутички, які, в свою чергу, ведуть до подальшого розвитку.

Людський розвиток має відбуватися лише у суспільстві. Це пояснюється тим, що групи мають насіння розвитку, яке формується під впливом спільної діяльності багатьох індивідів. Тому для людства дуже важливо, що від самого початку воно було соціальною групою.

Наскільки нам відомо, люди спочатку практикували групові шлюби. Коли чоловік однієї орди одружується з жінкою іншої орди, вони одружуються не по одинці, а групою, повністю змішуючись. У таких групових шлюбах може існувати порядок у союзі, так що індивідуальні сексуальні стосунки обмежуються певними рамками. Основна ідея тут, однак, полягає у спільному майні та спільному шлюбі. Звичайно, це тягне за собою зовсім інші сімейні стосунки, ніж ті, які ми знаємо. Наприклад, всі старші покоління називаються батьками, дідусями, матерями і бабусями; всі молодші покоління – синами, дочками, онуками і онучками; а люди одного покоління – братами і сестрами. Ця група була спільнотою спорідненості та інцестуальним суспільством. Чоловіки і жінки однієї групи були сексуально пов'язані між собою, і найсильніші інстинкти пов'язували пару і всю людську групу разом.

У той час групові шлюби були пов'язані з релігійними уявленнями. Індивідуальні союзи відчували, що вони є особливими носіями духу. Оскільки духи в той час вважалися природними істотами, ці союзи вважали себе однією природною сутністю. Вони уявляли себе однією твариною і однією рослиною, а союз орди з ордою уподібнювався союзу однієї тварини з іншою. Кожен союз відчував у собі дух однієї тварини і носив її ім'я. У цій тварині вшановувався дух предка. Вбивство або заподіяння шкоди цій тварині вважалося тяжким святотатством.

Це явище відоме як тотемізм. Тотем (слово, запозичене з мови індіанців) означає як тварину, яку він захищає, так і саме об'єднання, яке перебуває під захистом тварини і стоїть на

її захисті. Тут віра призводила до тісного примирення між членами тотему. Тотем суворо визначав, які союзи повинні приєднуватися до інших союзів. Причина, чому племена імітували тварин у своїх танцях, полягала в тому, що вони вважали, що дух тварини живе в них. Тотемі вважалися екзогамними, а це означало, що шлюб міг відбутися лише поза тотемом. У первісному розумінні, одружувався тотем, а не людина (Леві-Строс, 2000, с. 49, 124).

Первісних людей дуже цікавило питання, до якого тотему належить дитина: матері, батька, чи якомусь третьому тотемові? Насправді можливі всі три варіанти. В останньому випадку, однак, дитина належить до іншого субтотему із застереженням, що вона повертається до свого первісного тотему. Однак, якщо дитина примикає до тотему матері, то права є материнськими; в іншому випадку – батьківськими. Яке право є первинним? Ймовірно, ні те, ні інше, і первісні народи спочатку були розділені на матрилінійні та патрилінійні системи. Це дуже спірне питання. Цілком ймовірно, що матрилінійні системи існували раніше і що народи більш-менш енергійно і швидко переходили до патрилінійних систем або залишалися на матрилінійній стадії.

Існує ряд етнічних груп, які демонструють обидві форми, але немає сумнівів, що в цих етнічних групах більш ранньою формою була матрилінійна. Особливо це стосується народів з патрилінійною системою, оскільки вони часто мають сліди матрилінійної системи.

Згодом з групових шлюбів розвинулися подружні шлюби. Вони набули форми полігамії або поліандрії, залежно від того, чи один чоловік мав кілька дружин, чи одна дружина мала кількох чоловіків. Обидві форми зустрічаються у людства, причому полігамія переважає у більшості народів, за винятком представників західних культур.

Моногамія є дуже важливим аспектом людської культури, оскільки вона представляє повний особистий союз чоловіка і жінки, даючи простір для індивідуалізму, з одного боку, і гармонізуючи індивідуалізм з найвищою спільністю двох осіб, з іншого боку. Шлюб може бути тимчасовим або постійним. Перший з самого початку розрахований на короткий період часу, тоді як другий є або безумовним, довічним контрактом, або постійним в принципі, але може

бути розірваний у будь-який момент. Такий шлюб є потужною рушійною силою у світовій культурі не тільки тому, що полегшує сімейне життя і виховання дітей, але й тому, що забезпечує повний душевний спокій і економить багато енергії, яка тепер може бути витрачена на культурну роботу. Деякі етнічні групи релігійно орієнтовані на моногамію, щоб зберегти стосунки і після смерті, в той час як в інших один або обидва носять траур що найменше рік.

Подружні пари виокремлюються з групових шлюбів різними способами. В одному випадку нестача їжі заважала багатьом людям жити поруч. Одним із факторів було викрадення жінок. Чоловік, який викрадав дружину, мав звільнити її від общинних звичаїв і створити незалежний шлюб. Викрадення перетворилося на купівлю, коли сім'я жертви отримувала еквівалент у різних формах. Поступово викуп ставав, так би мовити, символічним, і всі сліди товару та обміну зникали, натомість виникав справжній подружній шлюб, з формальними ознаками, чи без них.

Протилежністю шлюбу є стан безладних статевого зв'язків, відомий як гетеросексуальність. В Індії, наприклад, вона стає надбанням певної касты і прикривається фіктивними шлюбами (наприклад, з рослинами). Серед австралійських аборигенів іноді дозволені дикі оргії, а право позбавляти цноти належить окремим особам. Однак навіть серед народів з повністю розвинутою шлюбною системою часто визначається сексуальна свобода між неодруженими людьми. Тільки шлюб відокремлює жінок від інших чоловіків, віддаючи їх у руки конкретного чоловіка. Наречена з дитинства пов'язана зі своїм чоловіком і повинна залишатися цнотливою. У цьому полягає моральне піднесення і всесвітньо-історичне значення акту зв'язування узами шлюбу. З іншого боку, з давніх часів не бракувало аскетичних понять і заборон, і певним людям приписувалося бути принаймні поміркованими в певний час і в певних випадках.

Власність також спочатку була спільною, але згодом стала власністю окремих осіб. Особливо це стосувалося власності на землю, яка була спільною під час свого розвитку серед аграрних народів, але поступово перейшла до сімейної власності, а згодом і до індивідуальної. Цей перехід відбувався по-різному, але в більшості

випадків земля виділялася окремим сім'ям, спочатку тимчасово, до наступного перерозподілу. Земля віддавалася тим, хто бажав її обробляти, але вона залишалася їхньою, поки вони її обробляли, після чого поверталася до общини. З розвитком культури і вдосконаленням обробки землі, було визнано більш постійний зв'язок між землею і набувачем. Земля назавжди закріплюється за окремими особами, вона стає предметом відчуження.

Рухоме майно також спочатку було спільною власністю. Однак, якщо деякі предмети були визнані особистою власністю досить рано (одяг, зброя, ліки, амулети), то здобич, особливо мисливська та рибальська праця, спочатку належала общині. З часом люди отримали право володіти продуктами своєї здобичі та праці, а також обмінювати їх. Поділ праці зробив обмін, особливо між окремими людьми, особливо важливим.

Особиста природа власності породила звичай ховати речі померлого разом, щоб вони були такими ж корисними в потойбічному світі, як і за життя. Звідси поширився звичай спалювати речі померлого, тварин, рабів і вдів. Пізніше задовольнялися тим, що їх символічно приносили в жертву або звільняли від смерті і використовували, як і раніше. Таким чином, особиста власність успадковується сім'єю, породжуючи спадкове право.

Кримінальна відповідальність сім'ї також спочатку була спільною відповідальністю. Вся сім'я, пов'язана з особою, відповідала за дії цієї особи доти, доки не відмовлялася від неї і не виганяла її зі свого середовища. Така спільна відповідальність все ще зустрічається в розвинутих країнах, але вона поступово послаблюється і замінюється визначеністю відповідальності, яка накладається тільки на злочинця.

На думку британського філософа Томаса Гоббса, етична концепція починається з переходу людей від природного стану до держави. Від природи всі люди рівні. З цього природного стану, в якому всі люди рівні, повинна виникнути війна всіх проти всіх (*bellum omnium contra omnes*). Люди за своєю природою не є соціальними істотами, як вчив Арістотель, але один прагне домінувати над іншим, що призводить до війни. Стан війни – це стан страху і небезпеки, з якого необхідно вийти. Тому мир є першою вимогою природного права і виражає

правило поміркованості кожної людини через відмову від необмежених прав на все. Ця відмова може відбуватися у формі передачі прав однієї особи іншій. Другий спосіб, тобто передача прав усіх осіб одній або кільком особам, створює державу. Державі передаються всі без винятку права. Покора державній владі є безумовною, бо непокора їй знову приведе до війни проти всіх. Перерахувавши права держави (охорона миру, цензура вчень, ухвалення законів, судів, оголошення війни, встановлення адміністрації та нагород), Т. Гоббс приписує їм верховній владі (Гоббс, 2000, с. 153).

Соціальною формою нації від самого початку була родоплемінна спільнота, в якій окремі тотеми неодноразово вступали в шлюбні зв'язки. Звідси випливало правило, що тільки ті, хто належав до одного з тотемів, могли брати участь у житті общини. І коли багато тотемів об'єднувалися в державу, це була родоплемінна держава, тобто держава, що складалася лише з осіб, які перебували в родинних зв'язках між собою. Поступово, однак, держава все більше і більше прив'язувалася до певної території, і на цій території почали осідати великі іноземні орди. Їх терпіли, бо вони платили податки і служили панівним кланам. Поступово держава перетворилася з племінної на територіальну.

Суспільство створює певні формальності, щоб судити злочинців і накладати на них відшкодування. Для визначення вини чи невинуватості підозрюваних у злочинах звертаються до Бога. Так звані ордалії (божественний суд) відбуваються у формі вогню, отрути змії або

судових поєдинків, ворожіння та жеребкування. Ордалії можуть бути односторонніми або двосторонніми, залежно від того, одна чи обидві сторони їх отримують. Кроком вперед є заміна ритуалу на присягу, під час якої людина, яка свідчить про неправомірні дії або брехню, піддається божественному прокляттю на себе або свою родину. Цю клятву людина виголошує самотійно або разом з членами сім'ї.

Судовий вирок спочатку виносить від імені Бога, а потім від імені його посланця царя. Правові норми передаються і записуються через звернення до Слова Божого. Ухвалений закон з'являється спочатку у формі святого закону, який є заповіддю Божою, а потім у формі державного закону. Він стоїть вище за мудрість, змінює звичаї і відкриває нові шляхи права. Спочатку закон визнавався непохитним, незмінним і вічним як такий, що походить від Бога, але тимчасовим і минушим було лише його тлумачення. Згодом переконалися в цілісності самого права і визнали, що наступні закони можуть змінювати попередні.

Висновок. Отже, процес розвитку відбувається у контрастах: з одного боку, індивідуальні права впливають із суспільного правопорядку; з іншого боку, забезпечення прав поступово потрапляє до рук найбільших і найсильніших спільнот і стає завданням держави. З одного боку, право тяжіє до індивідуалізації, а з іншого – до привласнення, державного нагляду та державного захисту. Це пов'язано з тим, що вирішальною рисою суспільного ладу є поєднання індивідуального і загального.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г. В. Ф. (2000). Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ : Юніверс. 336 с.
2. Гегель Г. В. Ф. (2004). Феноменологія духу / з нім. пер. П. Тарашук. Наук. ред. пер. Ю. Кушаков. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи». 548 с.
3. Гоббс Т. (2000). Левіафан / пер. з англ. Київ : Дух і Літера. 606 с.
4. Леві-Строс К. (2000). Первісне мислення / пер. з франц., вступ. слово та прим. С. Йосипенка. Київ : Український центр духовної культури. 324 с.

References:

1. Hehel G. V. F. (2000). *Osnovy filosofii prava, abo Pryrodne pravo i derzhavoznavstvo* [Fundamentals of the Philosophy of Law, or Natural Law and State Studies]. / Per. z nim. R. Osadchuka, M. Kushnira. Kyiv: Yunivers. 336 s. [in Ukrainian].
2. Hehel G. V. F. (2004). *Fenomenologhiia dukhu* [The Phenomenology of Spirit] / Per. z nim. P. Tarashchuk. Nauk. red. per. Yu. Kushakov. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy». 548 s. [in Ukrainian].
3. Hobbs T. (2000). *Leviafan* [Leviathan]. / Per. z anhl. Kyiv: Duxh i Litera. 606 s. [in Ukrainian].
4. Levi-Stros K. (2000). *Pervisne myslennia* [Primordial Thinking]. / Per. z frants., vstup. slovo ta prym. S. Yosypenka. Kyiv: Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury, 2000. 324 s. [in Ukrainian].